

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Крижановського Олексія Миколайовича

«Соціально-психологічні засади безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій», подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

У сучасних умовах глобалізації, мультикультуризму, кризових політичних та економічних явищ, екологічних небезпек та інших чинників, питання про забезпечення безпеки особистості та підвищення її здатності протидії маніпуляціям є життєво необхідним. Це постає надзвичайно актуальним у контексті переходу нашої країни до сталого розвитку, що визначає цілісну систему поглядів на збалансованість гуманістичного, соціального, політичного, економічного й екологічного розвитку України. Правові основи, принципи, завдання та організаційні заходи такого переходу є основою для розробки відповідної стратегії, державних, регіональних та інших програм, проєктів соціально-економічного розвитку на найближчу і віддалену перспективу. Відтак, безпека особистості як соціокультурна проблема постає одним із головних аспектів сталого розвитку України. Саме тому важливим є вивчення поняття «безпеки», «особистості безпечного типу», формування сучасної концепції безпеки, забезпечення концепції нормативно-правовими документами міжнародних організацій і державними нормами, в тому числі в аспекті протидії маніпуляціям. Всі ці питання артикульовано в рецензованому дисертаційному дослідженні Крижановського О.М., яке має безсумнівну актуальність та затребуваність у часі.

Здобувач переконливо обґрунтовує своє бачення актуальності теми дослідження і виокремлює як об'єкт дослідження проблему безпеки особистості та протидію маніпуляціям в період суспільних трансформацій. Предметом запропонованого дослідження виступають соціально-психологічні засади безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій.

Отже, актуальність вирішення означеної проблематики, недостатнє розроблення теоретичних та практичних її аспектів у соціально-психологічному вимірі, а також соціальна значущість, достатньою мірою обґрунтовані в роботі.

Вагомість проведеного дослідження підтверджена його виконанням згідно науково-дослідної теми кафедри психології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького МОН України «Психологічні засади актуалізації ресурсності та життєстійкості особистості: концептуалізація та розвиток» (державний реєстраційний номер: 0121U110568), а також у відповідності з комплексними науково-дослідними темами кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України «Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі», «Соціально-психологічні основи розвитку адаптаційного потенціалу особистості засобами інноваційних психотехнологій в умовах трансформаційних змін сучасного суспільства».

Очевидною перевагою і вагомою науковою новизною даного дослідження є те, що Крижановським О.М. вперше з позицій полісистемності наведено концептуальне соціально-психологічне обґрунтування феномену безпеки особистості та процесу протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій, як інтегративних конструктів, здійснене через актуалізацію нормативно-правових стандартів забезпечення безпеки особистості (на мікро-, мезо-, макрорівнях) та можливостей протидії маніпуляціям (з урахуванням їх передумов, типології, індикаторів, маніпулятивних технологій, специфіки маніпулятивного впливу) і артикуляцію цих конструктів у вимірах особистої свободи та інформаційного середовища; проведено аналіз соціально-психологічної специфіки та диференційовано уявлення особистості про умови безпеки та протидію маніпуляціям в період суспільних трансформацій у віковому і гендерному вимірах; розкрито дескриптори соціально-психологічних ресурсів безпеки особистості та протидії маніпуляціям (на підставі оцінки індексів життєвого стилю та схильності до прийняття небезпечних форм поведінки і деструктивних ідей як нормативних, а також за

параметрами соціального інтелекту; типами когнітивного регулювання емоцій; особливостями ціннісних орієнтацій; рівнями суб'єктивного благополуччя; диспозиціями захисної та копінг-поведінки; механізмами психологічного захисту) в умовах суспільних трансформацій; виокремлено соціально-психологічні предиктори (маніпулятивна природа соціуму, загальна кількість травматичних подій та сумарний показник їх впливу, індекс травматичності, рівень стресу) загроз безпеки особистості (військових, економічних, природних, соціальних, інформаційних та загроз її здоров'ю) у період суспільних трансформацій, з урахуванням параметрів стресостійкості та соціальної адаптації; виявлено варіативність і варіабельність маніпулятивного впливу на особистість у векторах групової взаємодії та деструктивності маніпуляцій в інформаційно-цифровому просторі, а також напрямки їх протидії в умовах суспільних трансформацій; розкрито змістовно-процесуальні засади програмно-цільового проекту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій, із залученням полісистемного, комплексного та ресурсного підходів, у межах якого розроблено й імплементовано нормативне та організаційно-технологічне забезпечення цього процесу з виокремленням й обґрунтуванням принципів системності, цілісності, діалогічності, структурності, цілеспрямованості, відкритості, еквівалентності, диференційованого прогнозування на етапах його побудови та реалізації; поглиблено та уточнено: уявлення про сучасні підходи до вивчення феномену безпеки особистості та його змістовні особливості; про соціально-психологічну сутність процесу забезпечення безпеки особистості, а також можливості протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій; набули подальшого розвитку: методологічне та методичне забезпечення вивчення феномену безпеки особистості; підходи до соціально-психологічних засобів і технологій ефективного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям, зокрема в умовах глобальних багатовимірних загроз і соціогенних викликів.

У першому розділі дисертаційної роботи «Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій» Крижановський О.М., на підставі

теоретико-методологічного аналізу наукових підходів, слушно визначає, що категорію безпеки прийнято вважати інтегративною та розглядати в різних вимірах (як процес, як стан, як властивість особистості) і на різних рівнях (на рівні суспільства, середовища, особистості). Автором з'ясовано, що як процес психологічна безпека присутня в ситуаціях міжособистісного спілкування; як стан вона забезпечує базову захищеність особистості та суспільства. Коли психологічна безпека розглядається як властивість особистості, що характеризує її захищеність від деструктивних впливів і внутрішній ресурс протистояння таким впливам, то відбувається часткове ототожнення психологічної безпеки з толерантністю, здатністю опановувати стрес, напругу.

Дисертант узагальнює, що на рівні середовища, зокрема, локального (сім'я, друзі, найближче оточення) мається на увазі його стан, вільний від проявів психологічного насильства, що сприяє задоволенню основних потреб в особисто-довірчому спілкуванні, який забезпечує психологічну захищеність її учасників. При цьому проблема безпеки особистості на рівні середовища стає домінуючою під час кризових соціальних змін, зокрема в період суспільних трансформацій. Автор наголошує, що при розгляді конструкту психологічної безпеки на макро- (рівень суспільства) та мезо- (рівень локального середовища) рівнях розкривається його соціально-психологічний зміст.

Незважаючи на наявні здобутки світового та вітчизняного досвіду у вивченні проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям, дисертант вказує, що єдину концепцію їх забезпечення в період суспільних трансформацій наразі не створено, а актуальність дослідження соціально-психологічної специфіки безпеки особистості та протидії маніпуляціям за цих умов визначається як запитами психологічної практики, так і необхідністю переосмислення проблеми в контексті сучасного теоретико-методологічного базису соціальної психології.

У другому розділі «Концептуалізація проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій у соціально-психологічному вимірі» Крижановським О.М. констатовано, що безпека – це

необхідна умова розвитку будь-якої системи, а людина, як системний об'єкт, може розвиватися тільки в середовищі з певними параметрами, найважливішими з яких є її безпека та здатність протидії маніпуляціям.

Автором переконливо показано, що при дослідженні феномена психологічної безпеки особистість постає як центральний компонент у змістовому континуумі «небезпека-безпека». При цьому особливого значення набуває полісистемний підхід до розгляду особистості, який передбачає виявлення низки детермінант зазначеного конструкту, що пропонується розглядати на різних рівнях: мезорівні (суспільства, локального середовища) та мікрорівні (особистості). У першому випадку йдеться про взаємодію особистості з середовищем – саме взаємодію, взаємовплив, взаємозв'язок, а не про протиставлення особистості й середовища. У другому випадку враховуються особливості особистості: її психічні властивості, внутрішні ресурси. Здобувачем продемонстровано, що саме з особистісними характеристиками, самосвідомістю, спрямованістю, специфікою ставлення до тих чи інших фактів, подій в період суспільних трансформацій, здатністю до переживання та рефлексії, пов'язаний рівень її безпеки та здатність до протидії маніпуляціям.

Дисертант слушно підкреслює, що в сучасному соціумі відбуваються трансформації, модернізаційні процеси та соціально-політичні зміни, а особистість, суспільство та держава розглядаються як основні об'єкти й суб'єкти безпеки, які мають відповідні права й обов'язки щодо участі в забезпеченні безпеки та протидії маніпуляціям. При цьому визначення та дотримання балансу життєво важливих інтересів особистості в інформаційному суспільстві вважаються одними з основних принципів забезпечення безпеки загалом. Автором показано, що принципи забезпечення безпеки є основоположними ідеями, які визначають напрями пошуку ефективних рішень і слугують методологічною та інформаційною базою. Усю сукупність принципів згруповано в межах відповідної ієрархічної системи, що охоплює концептуальні, технічні, організаційні й управлінські принципи забезпечення безпеки.

Крижановським О.М. розкрито соціально-психологічні підстави виникнення маніпуляцій. Розглянуто компоненти структури психіки, які задіяні в маніпулятивному впливі, та зазначено, що вони відображають, зокрема, соціально-психологічний характер цього явища. Доведено, що актуальність маніпуляцій суттєво зросла у зв'язку зі зміною характеру економічних, соціальних і політичних відносин в умовах суспільних трансформацій. Вказано на роль технологій у процесі актуалізації маніпулятивних форм соціальної взаємодії та проаналізовано особливості сучасного стану маніпуляцій і їх вплив на безпеку особистості загалом.

У *третьому розділі* «Емпіричне вивчення соціально-психологічної специфіки безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій» Крижановським О.М. виокремлено соціально-психологічні особливості уявлень особистості про безпеку та протидію маніпуляціям у віковому та гендерному вимірах.

Автором з'ясовано, що для більшості осіб метою досягнення стану безпеки, який характеризується як рівноважний і надійний, є самозбереження та здоров'я, засобами його досягнення виступають контроль ситуації та життєвий досвід, а умовами – надійне оточення і володіння інформацією. Крім того, стан безпеки переважно описується в категоріях захищеності та впевненості.

Дисертантом розкрито соціальні уявлення про безпеку та протидію маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій у гендерному вимірі, зокрема за параметрами реалізації власних можливостей, опори на внутрішні ресурси, соціальної підтримки.

Крижановським О.М. визначено соціально-психологічну специфіку безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій. Розкрито дескриптори соціально-психологічних ресурсів безпеки особистості та протидії маніпуляціям (на підставі оцінки індексів життєвого стилю та схильності до прийняття небезпечних форм поведінки і деструктивних ідей як нормативних, а також за параметрами соціального інтелекту; типами когнітивного регулювання емоцій; особливостями ціннісних орієнтацій; рівнями суб'єктивного благополуччя; диспозиціями захисної та

копінг-поведінки; механізмами психологічного захисту) в умовах суспільних змін.

У четвертому розділі «Соціально-психологічне забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій» Крижановським О.М. розкрито змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій та проведено оцінку його ефективності.

Констатовано, що розробка програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям у період суспільних трансформацій базувалася на узагальненні міжнародного досвіду в цій галузі, із залученням полісистемного, комплексного та ресурсного підходів.

Дисертантом показано, що провідними завданнями програмно-цільового проєкту були: сприяння збереженню психологічної безпеки особистості за допомогою її активізації до самопізнання, самоорганізації, саморегуляції та самовдосконалення; проєктування безпечного розвивального середовища в загальноосвітніх установах, закладах вищої освіти, на підприємствах, що надає змогу активізувати самопізнання, саморозвиток, саморегуляцію та самовдосконалення особистості; сприяння усвідомленню відповідальності за власне життя та здоров'я; психологізація та акмеологізація середовища як чинника успішності забезпечення психологічної безпеки особистості та можливості протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій тощо.

Побудова та реалізація програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям у період суспільних трансформацій здійснювалися автором за блочно-модульною системою з виокремленням й обґрунтуванням таких принципів, як: системність, цілісність, діалогічність, структурність, цілеспрямованість, відкритість, еквівалентність, диференційоване прогнозування.

Дослідником встановлено, що реалізовані заходи формувально-розвивального впливу надали змогу знизити емоційний дискомфорт (напруженість, тривожність) його учасників, а також індекси прийняття

небезпечних форм поведінки та деструктивних ідей як нормативних, і ймовірно сприяли підвищенню загального показника суб'єктивного благополуччя. Зафіксовано позитивні зміни в самоконтролі (врівноваженість, відсутність маніпуляцій) учасників проєкту, підвищення рівня їхньої впевненості та соціальної захищеності, що сприяло зростанню інтегрального показника психологічної безпеки. Виявлено зниження ступеня стресового навантаження та інтрагрупової маніпулятивної напруженості, що позитивно вплинуло на зростання рівня безпеки. Водночас розширився репертуар стратегій захисної та копінг-поведінки, а також збільшилася частота використання безпечних способів такої поведінки. Визначено ймовірне зниження індексу травматичності, сумарного показника впливу травматичних подій та рівня стресу в учасників проєкту; натомість підвищилися показники їхньої соціальної активності, відповідальності, соціальної адаптації, схильності до гуманістичних норм життєдіяльності (моральності).

Слід відзначити коректне застосування дисертантом у роботі методів статистичного аналізу даних, що дозволило достатньою мірою їх обґрунтувати та довести статистичну достовірність. Загальні підсумки роботи викладені у висновках і мають як теоретичне значення, так і практичну спрямованість. У дисертації не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Можна зробити загальний висновок, що отримані Крижановським О.М. результати характеризуються безсумнівною науковою новизною й мають конкретну теоретичну і практичну цінність, можуть бути використані у процесі подальшої розробки цієї проблематики щодо можливості інтеграції та поширення складових програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в діяльність консультативних Центрів, Центрів соціально-психологічної допомоги та ін.

Поданий у дисертації матеріал, його психологічний аналіз та інтерпретація, висновки не викликають заперечень. Разом із тим, необхідно зупинитися на окремих зауваженнях та побажаннях щодо його змісту.

1. У дисертаційній роботі автором за основу взято системний підхід і простежується реалізація низки аспектів цього підходу. Проте, потребує пояснення чому було обрано систему «Я» та «не-Я» особистості.

2. Виходячи з поданих дисертантом результатів, можна зробити висновок, що стратегія маніпулювання значно варіює залежно від положення ініціатора в статусно-рольовій ієрархії групи. У спробі пояснити цю ситуацію було розроблено структуру маніпуляції у процесі групової взаємодії. Проте на основі наведених даних залишається незрозумілим, чи можна говорити про те, що маніпуляція в групі формується на основі статусно-рольової структури, або ж вона визначає стратегію, яку обирає ініціатор впливу.

3. При діагностуванні загроз психологічної безпеки особистості були включені респонденти з Тернополя та Запоріжжя. На нашу думку, незважаючи на отримані результати та достатню структурну надійність і валідність методики діагностики загроз психологічної безпеки особистості, у перспективі варто було би розширити вибірку та включити у дослідження респондентів різних регіонів. Це дозволить отримати більш повне уявлення про сприйняття загроз серед різних категорій респондентів.

4. У тексті роботи і рефераті прізвища зарубіжних авторів подано дисертантом як на мові оригіналу, так і в перекладі. На нашу думку, слід дотримуватися єдиного підходу в такому поданні, що певною мірою покращує сприйняття наукового тексту.

Наведені зауваження не ставлять під сумнів вагомість основних результатів дисертаційного дослідження Крижановського О.М. і, отже, не можуть вплинути на його обґрунтовану вище загальну позитивну оцінку та інноваційний характер.

Дисертація за своїм змістом цілком відповідає паспорту спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Результати дослідження пройшли доволі широку апробацію шляхом їх обговорення на науково-практичних конференціях, у проєктах, на семінарах, у програмах, стажуваннях, круглих столах різного рівня, зокрема у країнах Європейського союзу. Автор має велику кількість публікацій у фахових

виданнях (в тому числі наукометричних); всі основні наукові результати відображено в його публікаціях.

Реферат за своїм змістом повністю відбиває основні положення, програму дослідження та висновки дисертації. Загальне оформлення дисертації та реферату відповідає державним вимогам до оформлення докторських дисертацій та публікацій.

У цілому робота «Соціально-психологічні засади безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій» є завершеною науковою працею, виконана на високому теоретичному та емпіричному рівні. У дисертації отримано нові науково обґрунтовані результати, що вирішують наукове завдання визначення соціально-психологічних засад безпеки особистості та протидії маніпуляціям у період суспільних трансформацій, має вагомое практичне застосування, відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., що висуваються до докторських дисертацій, а її автор Крижановський Олексій Миколайович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

**доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри загальної та соціальної психології
Навчально-наукового інституту управління,
психології та безпеки Львівського державного
університету внутрішніх справ**

З.Я. Ковальчук

